

III. RECENZJE

ROCZNIK PRZEMYSKI. t. 61
HISTORIA, z. 1 (31), 2025

PIOTR OLECHOWSKI (Katowice-Warszawa)
orcid.org/0000-0003-4108-2682

**„REHABILITOWANI PRZEZ HISTORIĘ
NA ZIEMI LWOWSKIEJ”,
CZYLI RZECZ O 15. (OSTATNIM) TOMIE SERII WYDAWNICZEJ
РЕАБІЛІТОВАНИ ІСТОРІЮ. ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ,
КНИГА П'ЯТНАДЦЯТА: М. ЛЬВІВ
[REHABILITOWANI PRZEZ HISTORIĘ. OBWÓD LWOWSKI,
KSIĘGA PIĘTNASTA: MIASTO LWÓW], ЛЬВІВ 2023, СС. 814**

Kwestia rehabilitacji ofiar represji politycznych od początku powstania niepodległej Ukrainy zajmowała istotne miejsce w polityce wewnętrznej tego państwa. Właściwie można by powiedzieć, że jeszcze u schyłku funkcjonowania ZSRR zjawisko to przybrało na sile na podstawie ówczesnego radzieckiego prawodawstwa. W skali całej Ukrainiejskiej SRR chodziło wówczas nie tylko o ofiary z okresu II wojny światowej i lat powojennych, ale także osoby poddane represjom w ramach Wielkiego Terroru i ówczesnych operacji nardowościowych, oraz wcześniejszych działań radzieckich służb specjalnych od początku lat 20. XX stulecia.

Dlatego też, jeszcze kilka miesięcy przed oficjalnym ogłoszeniem ukraińskiej niepodległości w sierpniu 1991 r., 17 IV 1991 r. Rada Najwyższa USRR podjęła przełomową uchwałę „O rehabilitacji ofiar represji politycznych na Ukrainie”¹. Na jej podstawie organa państwowe rozpoczęły masowe przywracanie dobrego imienia wszystkim osobom, które ucierpiały na skutek bezprawnych działań radzieckiego aparatu represji w latach 1917–1991.

¹ Szerzej zob. Закон України: Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> [dostęp: 14.06.2024].

W kolejnych latach ukraińska Rada Najwyższa podejmowała szereg następnych działań, zmierzających do możliwie jak najszybszego i najsprawniejszego ustalenia oraz podania do publicznej wiadomości nazwisk ofiar represji ze strony aparatu bezpieczeństwa państwowego ZSRR².

Jednakże z uwagi na liczne problemy wewnętrzne młodego organizmu państwowego, jakim była Ukraina we wczesnych latach 90. XX stulecia, założenia przewidziane w powyższych aktach prawnych nie od razu znajdowały swe odzwierciedlenie w rzeczywistości. Wynikało to nie tylko z problemów finansowych, ale także licznych braków kadrowych w odpowiednich strukturach państwowych, przewidzianych do prowadzenia tego rodzaju działań. Stąd też znaczącą rolę w procesie rehabilitacji ofiar radzieckich represji odegrały zaangażowane grupy obywatelskie, w skład których wchodziłi zarówno profesjonalni historycy, jak i działacze społeczni, będący często liderami we własnych środowiskach³. W dużej mierze właśnie dzięki ich staraniom już w pierwszej dekadzie XXI stulecia na ukraińskim rynku wydawniczym zaczęły pojawiać się kolejne tomy fundamentalnej serii wydawniczej o charakterze źródłowym, pod wspólnym tytułem *Реабілітовани Історією* (pol. *Rehabilitowani przez historię*). Zgodnie z przyjętym od początku założeniem publikacje te podzielone zostały na 25 części odpowiadających porządkowi administracyjnemu niepodległej Ukrainy (każdy obwód traktowany był osobno, jako podseria wydawnicza – 24 obwody oraz Autonomiczna Republika Krymu).

Uwagę zwraca jednak fakt, iż choć w kolejnych latach na terenie poszczególnych obwodów Ukrainy ukazywały się następne części, to nie było to zjawisko równomierne w stosunku do wszystkich jednostek administracyjnych tego państwa. W niektórych wydano bowiem zaledwie jeden tom, zaś w innych liczba ta sięgnęła kilkunastu odrębnych ksiąg, liczących po kilkaset stron. Można jedynie domniemywać przyczyn takiego stanu rzeczy, choć z pewnością nie bez znaczenia pozostawały w tym kontekście kwestie finansowe, a także poparcie ze strony miejscowych organów władzy. Pomimo upływu wielu lat, proces ten wciąż nie jest ukończony w odniesieniu do większości obwodów Ukrainy, co – biorąc pod uwagę obecną sytuację wewnętrzną w tym kraju – nie rokuje większych nadziei na szybką zmianę (zwłaszcza w odniesieniu do ziem okupowanych przez wojska rosyjskie).

² W polskiej literaturze naukowej w ostatnim czasie najlepiej przedstawił je Iwan Kozłowski w zbiorowej monografii dotyczącej losów żon „wrogów ludu” skazywanych w okresie wielkiego terroru. Zob. I. Kozłowski, M. Kwaśniak, B. Witowicz, P. Zielony, *Bez winy i bez przyszłości. Losy członków rodzin „zdrajców ojczyzny” represjonowanych na mocy rozkazu NKWD nr 00486*, Warszawa 2024, s. 271–288.

³ Л. Місінкевич, *Діяльність державних органів незалежної України щодо реабілітації жертв сталінських репресій*, «Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)» 2007, № 34, с. 323–338; *idem*, *Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)*, Хмельницький 2009; *idem*, *Участь громадськості України у процесі реабілітації жертв державного терору радянської доби*, «Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)» 2010, № 36, с. 340–360.

Chlubnym wyjątkiem w powyższym zakresie jest jednak obszar obwodu lwowskiego, w którym niemal każdego roku, począwszy od 2009, ukazywał się kolejny tom z analizowanej serii. Zgodnie z przyjętym przez kolektyw autorski założeniem w każdej księdze publikowano imienne spisy ofiar radzieckiego totalitaryzmu, z podziałem na miejsce ich zamieszkania przed aresztowaniem, w porządku alfabetycznym (wg alfabetu ukraińskiego, zapisywanego cyrylicą). W ten sposób na przestrzeni 15 lat udało się opublikować ponad 133 000 krótkich biogramów⁴, zawierających kolejno: nazwisko, imię, imię ojcowskie (w przypadku osób narodowości polskiej często nie podawano), rok urodzenia, narodowość, poziom wykształcenia, wykonywany zawód, dzienną datę, miejsce i nazwę organu dokonującego aresztowania, postawione zarzuty z Kodeksu karnego USRR (niekiedy także KK RFSRR), wymiar kary wraz z datą dzienną wydania decyzji, dalsze losy (o ile zostały ustalone) oraz wiadomości na temat rehabilitacji (lub jej braku, co zdarzało się bardzo rzadko) z powodu niesłusznej decyzji. Co jednak najistotniejsze, w kontekście nie tylko profesjonalnych badań historycznych, ale także możliwości poznania prawdy o własnych krewnych ze strony rodzin, na końcu każdego biogramu zamieszczono sygnaturę archiwalną, pod jaką znajduje sięteczka karno-śledcza danej osoby w zasobach konkretnej instytucji. W celu należytego zobrazowania zamieszczam poniżej przykładowy biogram z księgi (woryginalie, poniżej zaś w polskim tłumaczeniu):

БУЖЕНІК Ян, 1911, поляк, освіта середня, службовець. 5.11.1944 заарештований УНКВС у Львівській обл. за антирадянську діяльність (ст. 54-1а, 54-11 ККУРСР). 11.01.1945 ОН при НКДБ засуджений на 4 р. ВТТ. Даних про подальшу долю нема. Реабіліт. Львів. обл. прок. 28.04.1995. АУСБУЛО, П-35812⁵.

Burzenik Jan, ur. 1911, Polak, wykształcenie średnie, urzędnik. Aresztowany 5.11.1944 r. przez Zarząd NKWD w obwodzie lwowskim za działalność antyradziecką (artykuł 54-1a, 54-11 KK USRR). 11.01.1945 na specjalnym posiedzeniu NKGB skazany na 4 lata poprawczego obozu pracy. Brak danych o dalszych losach. Rehabilitowany decyzją prokuratury obwodowej we Lwowie 28.04.1995 r., teczka karno-śledcza nr АУСБУЛО, П-35812.

W ten sposób uzyskać można szczegółowe dane dotyczące konkretnej osoby, wywodzącej się z terenu obwodu lwowskiego, która była poddana represjom ze strony radzieckiego aparatu bezpieczeństwa państwowego w latach 1939–1991 (w tym okresie ziemie te wchodziły w skład ZSRR). Natomiast w odniesieniu do innych ziem dawnej Ukraińskiej SRR, wchodzących w jej skład przed 1939 r., odnaleźć można informacje o ofiarach represji z lat wcześniejszych.

⁴ *Реабілітовані Історією. Львівська Область, Книга п'ятнадцята: м. Львів, Львів 2023*, с. 6.

⁵ *Ibidem*, s. 75.

Jak już wspomniałem, mając na uwadze obszar obwodu lwowskiego, należy odnotować, że na rynku wydawniczym pojawiło się 15 tomów zawierających biogramy ofiar represji. Dotyczą one wszystkich rejonów (dawniej: powiatów) tej jednostki administracyjnej. Natomiast ostatni tom, będący przedmiotem niniejszej analizy, który ukazał się w grudniu 2023 r., odnosi się do samego miasta Lwowa. Opracowanie ma charakter typowo źródłowy, gdyż poza krótkim wstępem na ponad 800 stronach umieszczono łącznie 9504 biogramy⁶ ofiar represji ze strony radzieckiego aparatu bezpieczeństwa państwowego, zamieszkałych w tym mieście. Zwraca w tym kontekście uwagę fakt, że wśród tej liczby aż 3357 (czyli ponad 35% ogółu) stanowią osoby narodowości polskiej (w tym 2621 mężczyzn i 736 kobiet), represjonowane przede wszystkim w latach II wojny światowej.

Tabela 1. Liczba znanych z imienia i nazwiska ofiar totalitaryzmu radzieckiego na terenie obwodu lwowskiego, ujęta w 15 tomach serii *Реабілітовані Історією. Львівська Область*

Nazwa jednostki administracyjnej	Liczba ofiar
Miasto Borysław	1492
Rejon Brody	5182
Rejon Busk	5089
Rejon Gródek Jagielloński	5310
Rejon Drohobycz	8744
Rejon Żydaczów	8112
Rejon Żółkiew	9583
Rejon Złoczów	6174
Rejon Kamionka Buska	4914
Rejon Mikołajów	4858
Rejon Mościska	4844
Rejon Przemyślany	3997
Rejon Pustomyty	5640
Rejon Radechów	4708
Rejon Sambor	6684
Rejon Skolski	5342
Rejon Sokal	5446
Rejon Stary Sambor	8646
Rejon Stryj	6808
Rejon Turka	3329
Miasto Truskawiec	282
Miasto Czerwonograd	22
Rejon Jaworów	9138
Miasto Lwów	9504
Razem	133 128

Źródło: *Реабілітовані Історією. Львівська Область, Книга п'ятнадцята...*, s. 6.

⁶ *Ibidem*, s. 6.

Recenzowany tom otwiera krótki, bo zaledwie czterostronicowy wstęp, zawierający najistotniejsze informacje, dotyczące zarówno całej serii 15 ksiąg z obwodu lwowskiego, jak i podobnych działań na terenie pozostałych części państwa ukraińskiego. Znajdziemy więc tam odwołania do konkretnych aktów prawnych z ostatnich 30 lat, a także wiele informacji o charakterze wyjaśniającym specyfikę tego typu publikacji źródłowej. Nie sposób jednak uniknąć wrażenia, że w narracji zdecydowanie dominuje ukrajinocentryczny punkt widzenia, o czym świadczy choćby zapis: „jesienią 1939 r. wraz z wybuchem II wojny światowej, pod fałszywym hasłem «ratunku bratnich narodów» ZSRR przeniósł swoje zachodnie granice ze Zbrucza nad San, Zachodni Bug i Karpaty. W ciągu 20 lat międzywojennych «potężny Związek Radziecki» jednak «nie zauważał» faktycznie ciężkiej, kolonialnej sytuacji «braci Ukraińców» na zachodnioukraińskich ziemiach”⁷.

Takie ujęcie zagadnienia może jednoznacznie sugerować postawienie znaku równości pomiędzy sytuacją ludności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej oraz w ZSRR, co w żadnym razie nie powinno pojawiać się w publikacji o charakterze naukowym. Pod koniec wstępu zamieszczono także krótką charakterystykę poszczególnych zapisów Kodeksu karnego USRR (szczególnie 12 podpunktów art. 54), na podstawie których wydawano decyzje wobec większość ofiar przedstawionych w publikacji z imienia i nazwiska. Wyjaśniono również nazwy obu lwowskich archiwów, w których przechowywane są teczki karno-śledcze poszczególnych osób. Warto dodać, że są to instytucje dość rzadko odwiedzane przez polskich badaczy: Archiwum Zarządu Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w obwodzie lwowskim (ukr. АУСБУЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області) oraz Archiwum Zarządu Głównego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w obwodzie lwowskim (ukr. АГУМВСУЛО – Архів Головного Управління Міністерства Внутрішніх Справ у Львівській області).

Patrząc natomiast na opublikowany wykaz 9504 ofiar radzieckiego totalitaryzmu na terenie miasta Lwowa, widać wiele braków w zakresie osób narodowości polskiej. W spisie nie ujęto bowiem choćby Juliusza Makarewicza, znanego prawnika z Uniwersytetu Jana Kazimierza, który był represjonowany w 1945 r. (został wywieziony do kopalni Donbasu na kilka miesięcy). Brakuje także biogramu Ryszarda Gansińca, jaki także przebywał w śledztwie przez pewien czas. Nie zamieszczono również informacji na temat wielu członków polskiego podziemia niepodległościowego działającego na terenie Lwowa. Prawdopodobnie jednak wynika to z przekazania sporej części dokumentów z obu archiwów specjalnych do zasobów Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO, ukr. Державний Архів Львівської області – ДАЛО). Proces ten odbywał się bowiem już w minionych latach, zaś z czasem z pewnością jeszcze mocniej przybierze na sile.

⁷ *Ibidem*.

Niemniej przygotowane przez zespół kilkunastu historyków ukraińskich zestawienie wykonane zostało w sposób absolutnie profesjonalny, wymagający wręcz benedyktyńskiej cierpliwości i skrupulatności w zapisie danych osobowych poszczególnych ofiar radzieckiego totalitaryzmu. Warto zatem zapoznać się ze wszystkim 15 tomami dotyczącymi ziemi lwowskiej (współczesnego obwodu lwowskiego w aktualnych granicach), jak również innymi terytoriami państwa ukraińskiego, ujętymi w tej serii.

Oczywiste jest, że uwagę polskich historyków przykuwa w tym kontekście przede wszystkim obszar dawnej Galicji Wschodniej i Wołynia, które to wchodziły przecież w skład odrodzonej II Rzeczypospolitej. W tym kontekście warto więc wspomnieć, że w obwodzie wołyńskim opublikowano dotychczas cztery księgi, w rówieńskim dziesięć, w tarnopolskim sześć, zaś w iwano-frankińskim dwie. Wszystkie są bezpłatnie dostępne w formie plików pdf na stronie internetowej serii wydawniczej *Реабілітовани Історією*⁸, w poszczególnych zakładkach, odpowiadającym konkretnym obwodom. Istnieje także możliwość pozyskania w ten sposób wszystkich wcześniejszych tomów, odnoszących się do każdego z 24 obwodów państwa ukraińskiego (oraz Autonomicznej Republiki Krymu). Łącznie jest to ponad 100 pozycji liczących po kilkaset stron.

Tego rodzaju wydawnictwa źródłowe powinny stanowić obowiązkową bazę informacyjną również dla polskich historyków podejmujących w swych badaniach kwestie związane z przebiegiem II wojny światowej na terenie dawnych województw południowo-wschodnich II RP (lwowskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego). W ten sposób uzyskają oni bowiem możliwość dotarcia do wciąż rzadko jeszcze analizowanych w badaniach naukowych dokumentów, zdeponowanych w teczkach karno-śledczych poszczególnych osób.

Pewnym problemem (zwłaszcza dla młodszego pokolenia polskich badaczy) może wydawać się fakt, że wszystkie zawarte w serii biogramy ofiar radzieckich represji zapisane zostały wyłącznie w języku ukraińskim, cyrylicą. Biorąc jednak pod uwagę możliwości współczesnej techniki (szczególnie translatorów internetowych), można chyba założyć, że nie powinno to stanowić znacznej przeszkody w odnalezieniu poszukiwanej informacji na temat konkretnych osób.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że naturalną kolejną rzeczą jest postulat opublikowania tego rodzaju szczegółowych spisów i biogramów ofiar radzieckiego totalitaryzmu wśród obywateli II Rzeczypospolitej (a także w odniesieniu do Polaków zamieszkałych za Zbruczem, represjonowanych w okresie międzywojennym) także w języku polskim. W ten sposób zaistnieje bowiem możliwość ukazania szczegółowych danych osobowych, co będzie miało znaczenie nie tylko badawcze, ale przede wszystkim informacyjne, w stosunku do krewnych ofiar.

⁸ Zob. <https://www.reabit.org.ua/> [dostęp: 13.06.2024].